

Aysu Həsən qızı MUĞALLI
Qərbi Kaspi Universitetinin II kurs magistrantı
Email: aysu.mugalli@mail.ru

ASOSIAL DAVRANIŞIN XARAKTERİSTİKASI VƏ TƏDQIQI İSTİQAMƏTLƏRİ

Xülasə

Asosial davranış, fərdlərin sosial normalara və qaydalara uyğun gəlməyən, cəmiyyətin gözlədiyi davranışdan uzaqlaşan halları təsvir edir. Bu davranışların qarşısının alınması və müalicəsi, psixoloji, pedaqoji, hüquqi və sosial yanaşmalarla həyata keçirilir. Psixoloji müdaxilələr, xüsusilə koqnitiv davranış terapiyası, fərdlərin daxili problemlərini həll etməyə yönəlidir.

Pedaqoji yanaşmalar isə uşaqların sosial bacarıqlarının inkişaf etdirilməsi və məktəb mühitində müsbət davranışların təşviq edilməsini əhatə edir. Ailə və təhsil sistemində tədbirlər, valideynlərin maarifləndirilməsi və uşaqlara düzgün sosial bacarıqların öyrədilməsi ilə asosial davranışların qarşısını almağa kömək edir. Hüquqi və ictimai dəstəkləmə mexanizmləri, cinayətkar davranışların qarşısının alınması və fərdlərin sosial adaptasiyasının təmin olunması məqsədini güdür. Reabilitasiya və sosial adaptasiya proqramları, fərdlərin cəmiyyətə reinteqrasiyasını və onların psixoloji sağlamlığını bərpa etməyə yönəlib. Ümumilikdə, bu metodların hamısı cəmiyyətin sosial harmoniya və sabitliyinin qorunmasına xidmət edir.

Açar sözlər : asosial davranış, emosional reaksiya, sosial izolyasiya, davranış pozuntuları

UOT: 159.9

DOI: <https://doi.org/10.54414/QFNL5786>

Giriş

"Asosial davranış" termini, sosial psixologiya və sosiologiya sahələrində uzun bir tədqiqat tarixinə malikdir. Bu termin, fərdin və ya qrupun ümumi sosial normativlərə, qaydalara və cəmiyyətin gözlənilən davranışlarına uyğun gəlməyən davranışlarını təsvir etmək üçün istifadə olunur. Asosial davranış, həmçinin fərdlərin başqalarına qarşı əxlaqi, etik və hüquqi məsuliyyətləri pozduqları halları da əhatə edir. Asosial davranış anlayışının yaranma prosesi, sosial elmlərin inkişafı ilə sıx əlaqədardır. XIX əsrin sonlarına qədər bu sahələrdə insanlar daha çox "normal" və "patoloji" davranışlar arasında fərq qoyurdular. Ancaq cəmiyyətin dinamikləri, müxtəlif sosial və mədəni dəyişikliklər səbəbindən bu sərhədin müəyyən edilməsi çətinləşdi. İllərlə müxtəlif tədqiqatlar və nəzəriyyələr irəli sürüldü, bu da "asosial" davranışın geniş və mürəkkəb bir anlayış olaraq inkişaf etməsinə səbəb oldu.

Sosiologiya sahəsində, Emile Durkheim (1858-1917) kimi məşhur tədqiqatçılar, sosial

nizamın və kollektiv şüurun təsiri altında fərdi davranışları tədqiq etməyə başladılar. Durkheim, "anomiya" (sosial normalaların zədələnməsi və ya itirilməsi) anlayışını inkişaf etdirərək, cəmiyyətin strukturu ilə fərdi davranış arasındakı əlaqəni izah etməyə çalışdı. Durkheimin nəzəriyyəsinə görə, anomiya, insanların sosial normalardan uzaqlaşmasına və nəticədə asosial davranışların yaranmasına səbəb olur. [3, səh.45]

Psixologiyada isə, Sigmund Freud (1856-1939) və John Bowlby (1907-1990) kimi alimlər, insanın davranışını və şəxsiyyətini izah edən nəzəriyyələrdə sosial mühitin və erkən yaşantıların rolunu vurğuladılar. Freud, uşaqlıq travmalarının və sosial təcrid olmanın şəxsiyyətin inkişafına və asosial davranışın yaranmasına təsirini müzakirə etdi. Bowlby isə uşaqların bağlanma (attachment) nəzəriyyəsini inkişaf etdirərək, uşağın valideynlərilə və sosial mühitlə əlaqələrini sosial uyumsuz davranışların əsas səbəbi olaraq gördü.

Asosial davranışın formaları müxtəlifdir və fərqli intensivlik səviyyələrində özünü göstərə bilər. Bəzi hallarda bu davranış sadəcə insanın təkliyə çəkilməsi və sosial münasibətlərdən yayınması kimi təzahür edə bilər. Digər hallarda isə aqressivlik, qanun pozuntuları, vandalizm və hətta cinayətkar fəaliyyətlərə qədər gedib çıxa bilər. Bu baxımdan, asosial davranışın passiv və aktiv formaları fərqləndirilir. Passiv asosial davranış insanın cəmiyyətlə əlaqələrdən tamamilə uzaqlaşmasını və izolyasiya olunmasını əhatə edir. Aktiv asosial davranış isə cəmiyyətə qarşı qəsdən destruktiv hərəkətlərin edilməsini nəzərdə tutur. Asosial davranış yalnız fərdi səviyyədə deyil, həm də cəmiyyət üçün ciddi problemlər yaradır. Belə insanlar çox vaxt sosial qaydaların pozulmasına səbəb olur, kriminal davranışlar sərgiləyir və ya digər fərdlərin rifahına mənfi təsir göstərilir. Cəmiyyətdə sosial nizamın qorunması üçün asosial davranışın səbəblərinin araşdırılması və qarşısının alınması mühüm əhəmiyyət daşıyır. Bu istiqamətdə aparılan elmi tədqiqatlar göstərir ki, erkən yaşlardan başlayaraq düzgün sosiallaşma prosesi asosial davranışın qarşısını almaqda əsas rol oynayır. Psixoloji araşdırmalar asosial davranışın müəyyən beyin funksiyalarının pozulması və impuls nəzarətində çətinliklər yaşayan insanlarda daha çox müşahidə edildiyini göstərir. Sosioloji yanaşmalar isə bu davranışın əsasən sosial mühitin təsiri altında formalaşdığını və ailə, dost mühiti, təhsil sistemi kimi faktorların burada mühüm rol oynadığını vurğulayır. Bir çox hallarda sosial təcrid, depressiya və şəxsi həyatda uğursuzluqlar asosial davranışın inkişafına gətirib çıxara bilər. [1, səh.34]

Sosial davranış və asosial davranış insanın cəmiyyətdəki mövqeyini və ictimai həyatla əlaqələrini müəyyən edən iki fundamental anlayışdır. Sosial davranış fərdin cəmiyyətin qəbul etdiyi norma və dəyərlərə uyğun hərəkət etməsi, ictimai qaydalara riayət etməsi və digər insanlarla sağlam qarşılıqlı əlaqələr qurması ilə xarakterizə olunur. Bu davranış forması insanın cəmiyyətə inteqrasiyasını gücləndirir və sosial bağları möhkəmləndirir. Asosial davranış isə əksinə, fərdin ictimai normaları pozması, sosial əlaqələrdən qaçması və ya destruktiv hərəkətlər sərgiləməsi ilə səciyyələnilir. Sosial davranış insanın ictimai mühitdə aktiv iştirakını təmin edir,

empatiya və qarşılıqlı anlaşmaya əsaslanır. Bu davranış növü əməkdaşlığı, hörməti və birlikdə yaşamağı təşviq edərək cəmiyyətin harmoniyasını qoruyur. Sosial davranış nümayiş etdirən insanlar adətən ünsiyyətçi, mehriban və əməkdaşlığa açıq olurlar. Onlar ictimai dəyərləri mənimsəyir, qanunlara və əxlaqi prinsiplərə riayət edirlər. Asosial davranış isə fərdin cəmiyyətə adaptasiya olunmaqda çətinlik çəkməsinə və ictimai münasibətlərdən uzaqlaşmasına səbəb olur. Belə insanlar sosial qaydalara laqeyd yanaşır, bəzən isə cəmiyyətə qarşı açıq şəkildə neqativ münasibət sərgiləyirlər. Sosial davranış fərdlər arasında harmonik əlaqələrin qurulmasına kömək edir və sosial institutların sabitliyini təmin edir. İnsanlar qarşılıqlı hörmət və əməkdaşlıq prinsiplərinə əsaslanaraq sağlam sosial münasibətlər formalaşdırırlar. Bu davranış növü sosial institutların – ailə, təhsil, iş və digər ictimai strukturların daha effektiv fəaliyyət göstərməsinə imkan yaradır. Asosial davranış isə sosial institutların fəaliyyətini çətinləşdirir və ictimai nizamın pozulmasına gətirib çıxarır. Asosial davranış nümayiş etdirən insanlar tez-tez sosial izolyasiya yaşayır və ya aqressiv hərəkətlərlə cəmiyyətin rifahına mənfi təsir edirlər. Sosial davranışın əsas prinsiplərindən biri qarşılıqlı hörmət və sosial məsuliyyətdir. İnsanlar cəmiyyətin bir parçası olduqlarını dərk edərək digər şəxslərin hüquq və maraqlarını nəzərə alırlar. Bu davranış empatiya və altruizm kimi müsbət xüsusiyyətlərlə bağlıdır. Asosial davranış isə eqoizm, laqeydlilik və destruktiv hərəkətlərlə müşayiət olunur. Belə fərdlər çox vaxt cəmiyyətin rifahına töhfə vermək əvəzinə, qaydalara əməl etməməyi və ya ictimai dəyərlərə hörmətsizlik göstərməyi üstün tuturlar. Sosial davranış ictimai həyatın inkişafına və insanların bir-biri ilə sağlam münasibət qurmasına töhfə verir. Bu, insanların kollektiv fəaliyyətlərdə iştirak etməsi, ictimai məsələlərə maraq göstərməsi və ümumi rifah üçün çalışması ilə xarakterizə olunur.

Asosial davranış isə fərdi maraqların ön plana çıxması, ictimai məsuliyyətin inkar edilməsi və sosial izolyasiya ilə nəticələnir. Bəzi hallarda asosial davranış aqressivlik, qanun pozuntuları və cinayətkar fəaliyyətlərlə müşayiət olunur. Sosial davranışın əsas xüsusiyyətlərindən biri pozi-

tiv ictimai integrasiyadır. İnsanlar sosial qrupların bir hissəsi kimi fəaliyyət göstərərək qarşılıqlı dəstək və yardımlaşma prinsipini mənimsəyirlər. Sosial davranış cəmiyyətin inkişafına töhfə verən ən mühüm faktorlardan biridir. Asosial davranış isə sosial münasibətlərin zəifləməsinə, fərdin təcrid olunmasına və bəzən də psixoloji problemlərin yaranmasına gətirib çıxarır. Belə insanlar cəmiyyətə uyğunlaşmaqda çətinlik çəkir və sosial strukturların onlara qarşı basqı yaratdığını düşünə bilirlər. Sosial davranışın formalaşması əsasən ailə tərbiyəsi, təhsil, sosial mühit və fərdin şəxsi inkişafı ilə bağlıdır. Erkən yaşlardan etibarən fərdlərə sosial normalar öyrədilir və ictimai münasibətlərdə məsuliyyətli olmağa alışdırılır. Asosial davranış isə çox vaxt neqativ sosial mühit, uşaqlıq travmaları, psixoloji problemlər və qeyri-adekvat tərbiyənin nəticəsi kimi meydana çıxır. Cəmiyyətin sağlam inkişafı üçün sosial davranışın təşviq edilməsi və asosial davranışın azaldılması istiqamətində tədbirlər görülməlidir. Sosial davranış və asosial davranış arasındakı fərqlər təkcə fərdi səviyyədə deyil, həm də cəmiyyətin ümumi vəziyyətinə təsir baxımından əhəmiyyətlidir. Sosial davranış ictimai rifahı və sabitliyi gücləndirir, insanlara qarşılıqlı anlaşma və əməkdaşlıq mühiti yaradır. Asosial davranış isə cəmiyyətin sosial strukturunu zəiflədir, fərdlər arasında münasibətlərin pisləşməsinə və ictimai nizamsızlıqlara səbəb ola bilər. Buna görə də, sosial davranışın təşviq edilməsi və asosial davranışın səbəblərinin araşdırılması mühüm elmi və praktiki əhəmiyyət kəsb edir.

Eksperimentlər vasitəsilə tədqiqatçılar səbəb-nəticə əlaqələrini müəyyənləşdirə və müəyyən hipotezləri yoxlaya bilirlər. Statistik tədqiqatlar isə verilənlərin toplanması, təhlili və interpretasiyasına əsaslanaraq müəyyən tendensiyaları və korrelyasiyaları üzə çıxarmağa yönəlir. Bu metod əsasən müşahidə və sorğu nəticəsində əldə edilən böyük həcmli məlumatların riyazi və statistik üsullarla işlənməsini əhatə edir. Statistik yanaşmalar sosial problemlərin geniş miqyasda öyrənilməsinə imkan verir və empirik məlumatların sistemləşdirilməsini təmin edir. Bu metod sosial proseslərin proqnozlaşdırılmasında və qərar qəbul etmə mexanizmlərinin təkmilləşdirilməsində mühüm rol oynayır. Eksperimental

tədqiqatlar strukturlaşdırılmış prosedurlar vasitəsilə aparıldığı üçün onların nəticələri daha obyektiv və təkrarlana bilən olur. Bu tədqiqatlarda müstəqil və asılı dəyişənlər müəyyən edilir və tədqiqat obyektı üzərində müxtəlif təsirlər yoxlanılır. Məsələn, psixoloji eksperimentlərdə stressin insan davranışına təsiri və ya sosial təzyiqin qərarvermə prosesinə necə təsir etdiyi araşdırıla bilər. Statistik tədqiqatlar isə əsasən mövcud məlumatları analiz edərək müəyyən hipotezlərin təsdiqini və ya inkarını həyata keçirir. Eksperimental tədqiqatların əsas üstünlüklərindən biri onların səbəb-nəticə əlaqələrini dəqiq şəkildə müəyyən etməyə imkan verməsidir. Nəzarət olunan şəraitdə aparıldığı üçün tədqiqatçı kənar təsirləri minimuma endirə bilir və dəyişənlər arasındakı münasibətləri obyektiv şəkildə ölçə bilər. Statistik tədqiqatlar isə geniş nümunə həcmindən istifadə edərək cəmiyyətin müxtəlif sosial qrupları arasındakı fərqləri analiz etməyə və ümumi qanunauyğunluqları aşkar etməyə imkan verir. Bu metodlar sosial elmlərdə əsaslı nəticələr əldə etmək üçün bir-birini tamamlayıcı rol oynayır. Eksperimental tədqiqatlarda hipotez əvvəlcədən müəyyən edilir və müəyyən bir qrup üzərində sınaqdan keçirilir. Adətən eksperimental və nəzarət qrupları formalaşdırılır ki, tədqiqat nəticələrinin etibarlılığı artırılsın. Statistik tədqiqatlar isə daha çox retrospektiv məlumatları təhlil edərək tarixi və cari tendensiyaları qiymətləndirir. Bu baxımdan, eksperimental metod daha çox fərdi və spesifik təsirlərin öyrənilməsinə, statistik metod isə ümumi cəmiyyət və populyasiya səviyyəsində tədqiqatlara üstünlük verir.

Eksperimental yanaşma xüsusilə psixoloji və təhsil sahəsində geniş tətbiq olunur. Məsələn, müəyyən bir tədris metodunun şagirdlərin akademik göstəricilərinə təsirini müəyyən etmək üçün eksperimental qruplar arasında müqayisələr aparılır. Statistik tədqiqatlar isə demoqrafik, iqtisadi və sosial məsələlərin təhlili üçün daha uyğundur. Məsələn, ölkələr üzrə işsizlik səviyyəsinin müxtəlif yaş qruplarına necə təsir etdiyini müəyyən etmək üçün statistik modellərdən istifadə edilir. Eksperimental tədqiqatlarda nəticələrin düzgünlüyünü təmin etmək üçün kənar dəyişənlər nəzarət altına alınmalıdır. Tədqiqatın aparıldığı mühit və respondentlərin

seçilməsi obyektiv və standartlaşdırılmış qaydalara əsaslanmalıdır. Statistik tədqiqatlarda isə böyük həcmli verilənlərin düzgün emalı və analiz edilməsi əsas şərtlərdən biridir. Statistik metodların effektivliyi onların tətbiq olunduğu məlumatların keyfiyyətindən və düzgün seçilmiş analiz üsullarından asılıdır. Hər iki tədqiqat növünün öz məhdudiyyətləri mövcuddur. Eksperimental tədqiqatlar bəzi hallarda real həyatda tətbiq edilə biləcək nəticələr əldə etməkdə çətinlik çəkir, çünki laboratoriya şəraitində yaradılan situasiyalar həmişə gerçək həyatda baş verən prosesləri əks etdirmir. Statistik tədqiqatlar isə səbəb-nəticə əlaqələrini yoxlamaq üçün kifayət etmir, çünki müşahidə edilən korrelyasiya həmişə səbəbi izah etmir. Buna görə də, elmi tədqiqatlarda hər iki metoddan istifadə edilməsi daha etibarlı nəticələr əldə etməyə imkan yaradır. Eksperimental və statistik tədqiqatlar arasında mühüm fərqlər olsa da, onların birgə tətbiqi sosial və humanitar elmlərdə obyektiv nəticələrin əldə edilməsinə imkan verir. Məsələn, müəyyən sosial fenomenin ilkin müşahidə və statistik analizi aparıldıqdan sonra eksperimental metodlarla həmin fenomenin səbəbləri və mexanizmləri dərinləşdirilmiş şəkildə öyrənilə bilər. Bu yanaşma elmi araşdırmaların metodoloji keyfiyyətini artırır və əldə edilən nəticələrin praktik tətbiqini asanlaşdırır.

1971-ci ildə Stanford Universitetində psixoloq Philip Zimbardo tərəfindən aparılmış eksperiment sosial rolların insan davranışına təsirini araşdırmaq məqsədi daşıyırdı. Bu tədqiqat, xüsusilə asosial davranışın və aqressiyanın sosial mühitdən necə təsirləndiyini anlamaq üçün aparılmış ən vacib eksperimentlərdən biridir. Eksperimentdə könüllü olaraq iştirak edən universitet tələbələri iki qrupa bölündü: bir qrup həbsxana mühafizəçiləri, digəri isə məhbuslar rolunu oynayırdı. Həbsxana şəraiti süni şəkildə yaradıldı, lakin iştirakçılar real həbsxana qaydalarına uyğun şəkildə davranmağa təşviq edildi. Mühafizəçilərə məhbusları idarə etmək üçün müəyyən səlahiyyətlər verildi, lakin zorakılıq tətbiq etməmələri tapşırıldı. Qısa müddət ərzində mühafizəçilər aqressiv və dominant davranışlar sərgiləməyə başladılar. Onlar məhbuslara psixoloji və fiziki təzyiq göstərməyə, onları alçaltmağa və cəzalandırmağa başladılar. Məhbuslar isə getdikcə itaətkar, passiv və psixoloji

baxımdan sarsılmış hala gəldilər. Psixoloji baxımdan bu eksperiment sübut etdi ki, fərdlər müəyyən sosial rollara uyğunlaşdıqda, davranışları dəyişə bilər və hətta onların şəxsiyyəti də bu rollara uyğun formalaşa bilər. Normal şəraitdə zorakılığa meyilli olmayan şəxslər belə, güc və nəzarət hissini əldə etdikdə, aqressiv və asosial davranışlar nümayiş etdirə bilərlər. Məhbuslar isə davamlı psixoloji təzyiq nəticəsində öz şəxsiyyətlərini və azad iradələrini itirmiş kimi davranmağa başladılar. Bəzi məhbuslar ciddi psixoloji pozuntular yaşadıkları üçün eksperiment dayandırılmadan öncə belə iştirakdan imtina etməli oldular.

1961-ci ildə Albert Bandura tərəfindən aparılmış "Bobo kuklası eksperimenti" uşaqlarda aqressiv davranışın öyrənilmiş bir proses olub-olmadığını araşdırmaq məqsədi daşıyırdı. Eksperiment sosial öyrənmə nəzəriyyəsinin əsasını qoyaraq göstərdi ki, uşaqlar aqressiyanı və asosial davranışları müşahidə yolu ilə mənimsəyə bilərlər. Tədqiqat zamanı 3-6 yaş aralığında olan uşaqlar üç qrupa bölündü. Birinci qrupda olan uşaqlar böyükklərin şışirdilmiş aqressiv hərəkətlərini müşahidə etdilər. Onlar Bobo adlı kuklaya vurur, onu yerə yıxır, təhqir edirdilər. İkinci qrupdakı uşaqlar isə sakit davranışları müşahidə etdilər, burada böyükklər oyuncaqlarla mehriban və sakit oynayırdılar. Üçüncü qrup isə heç bir model davranışını izləmədən sadəcə Bobo kuklası ilə oynamaq imkanı qazandı. Daha sonra uşaqlar tək qaldıqda onların kuklaya qarşı davranışları müşahidə edildi. Eksperimentin nəticələri göstərdi ki, aqressiv modeli izləyən uşaqlar Bobo kuklasına qarşı daha çox aqressiv hərəkətlər nümayiş etdirdilər. Onlar böyükklərin istifadə etdiyi zorakı üsulları və hətta onların dediyi ifadələri təkrarlayırdılar. Sakit davranış müşahidə edən uşaqlar isə daha az aqressiv oldular. Bu nəticələr sübut etdi ki, uşaqlar davranışları müşahidə və təqlid yolu ilə öyrənir, xüsusilə də böyükklərin nümayiş etdirdiyi davranışlar onların gələcəkdəki sosial və emosional reaksiyalarına təsir edir. Psixoloji baxımdan eksperiment göstərdi ki, aqressiya anadangəlmə deyil, daha çox sosial mühitdən öyrənilən bir xüsusiyyətdir. Uşaqlar valideynlərindən, müəllimlərdən və televiziya izlədikləri personajlardan davranış modelləri götürürlər. Əgər onlar zorakılığın mü-

kafatlandırıldığını və ya cəzasız qaldığını görürlərsə, eyni davranışları sərgiləməyə meyilli olurlar. Bu yanaşma daha sonra sosial öyrənmə nəzəriyyəsinin inkişafına gətirib çıxardı. Kriminoloji aspektdən eksperimentin nəticələri cəmiyyətdə cinayət və asosial davranışın yaranma səbəblərini anlamağa kömək etdi. Uşaqlıq dövründə zorakılıq və aqressiv davranış modelləri müşahidə edən fərdlərin gələcəkdə kriminogen fəaliyyətlərə meyilli olma ehtimalı daha yüksəkdir. Xüsusilə ailədaxili zorakılığın və cinayətkar davranışların təqlid olunması bu tədqiqatın əsas nəticələrindən biri kimi vurğulandı. Əgər bir uşaq valideynlərinin və ya digər nüfuzlu şəxslərin zorakı davranışlarını davamlı müşahidə edirsə, bu, onun gələcəkdə qanun pozuntularına və aqressiv münasibətlərə yönəlməsinə səbəb ola bilər. Eksperiment həmçinin mediada zorakılığın təsiri ilə bağlı müzakirələrə yol açdı. Uşaqların zorakılıq səhnələrini izləməsinin onların davranışlarına necə təsir etdiyi mövzusu daha ciddi araşdırılmağa başlandı. Banduranın tədqiqatı televiziya və internet vasitəsilə yayımlanan aqressiv görüntülərin və oyunların uşaqların davranışına təsiri barədə yeni qanunların və tənzimləmə mexanizmlərinin formalaşmasına zəmin yaratdı.

Asosial davranışın qarşısının alınması və müalicəsi sahəsində psixoloji, pedaqoji, hüquqi və ictimai müdaxilələrin birgə işləməsi, fərdin cəmiyyətə uyğunlaşmasını təmin etmək və sosial izolyasiyadan xilas olmaq üçün əhəmiyyətlidir. Psixoloji və pedaqoji metodlar, asosial davranışların yaranma səbəblərinin araşdırılması və fərdin inkişafına təsir edən faktorların müəyyən edilməsi məqsədini güdür. Psixoloji müdaxilələr, əsasən, fərdin daxili dünyasında yaranan problemləri həll etməyə yönəlir və bu, terapiya və digər müalicə üsullarının tətbiqi ilə həyata keçirilir. Məsələn, koqnitiv davranış terapiyası asosial davranışların azaldılmasında geniş istifadə olunan bir metoddur. Bu metod, fərdin düşüncə və davranışlarını dəyişdirərək, onun sosial münasibətlərini müsbət istiqamətdə təkmilləşdirməyə kömək edir. Pedaqoji yanaşmalar da çox önəmlidir. Uşaqların və yeniyetmələrin sosial bacarıqlarının inkişaf etdirilməsi, onlara empatiya, əməkdaşlıq və məsuliyyət hissi aşılanması asosial davranışların qarşısını almaqda mühüm rol oynayır. Məktəblərdə sosial bacarıq

təlimləri, psixoloji dəstək xidmətləri və müsbət gücləndirmə metodları ilə fərdlərin cəmiyyətə inteqrasiyası təmin edilir. Bu yanaşmalar, məktəb mühitində təhsilin yalnız akademik tərəflərini deyil, eyni zamanda sosial və emosional inkişafı da nəzərə alaraq həyata keçirilir. Ailə və təhsil sistemində tədbirlər, əsasən, uşaqların inkişafı və onların sosial adaptasiyasına dəstək olmaq məqsədi daşıyır. Ailənin rolu, uşaqların sosial və emosional rifahının təmin edilməsində mühüm əhəmiyyət kəsb edir. Ailələrə sosial bacarıqların öyrədilməsi, valideynlərin maarifləndirilməsi və uşaq yetişdirmə üsullarının təkmilləşdirilməsi, asosial davranışların qarşısının alınmasında kritik rol oynayır. Eyni zamanda, məktəblərdə, təhsil müəssisələrində valideynlərlə sıx əməkdaşlıq edərək, uşaqların təhsili və inkişafı üzrə koordinasiyalı bir yanaşma həyata keçirilir. Hüquqi və ictimai dəstəkləmə mexanizmləri, xüsusilə, gənc nəslin cəmiyyətdə düzgün şəkildə möhkəmlənməsi üçün vacibdir. Sosial xidmətlər, hüquq-mühafizə orqanları və digər dövlət qurumları, asosial davranış sərgiləyən şəxsləri izləyərək, onlara müvafiq müdaxilələr edir. Cəmiyyətin hüquqi sistemində reabilitasiya proqramlarının olması, cinayətkar davranışları təkrarlamamağa təşviq edir və fərdlərin sosial cəhətdən bərpa edilmələrinə yardımçı olur. İctimai dəstək mexanizmləri, eyni zamanda, fərdləri cəmiyyətə inteqrasiya edərək, onlara təhsil, iş imkanları və sosial xidmətlər təklif edir. Bu, həmçinin, xüsusilə gənclər arasında asosial davranışların qarşısının alınmasına kömək edir. Reabilitasiya və sosial adaptasiya proqramları, cəmiyyətin bu şəxsləri yenidən qəbul etməsi və onlara daha yaxşı bir həyat keyfiyyəti təqdim etməsi üçün vacibdir. Bu proqramlar, yalnız hüquqi sistem tərəfindən deyil, həm də sosial işçilər və psixoloqlar tərəfindən idarə olunur. Reabilitasiya proqramlarının əsas məqsədi, fərdlərin sosial həyatlarına yenidən inteqrasiya olmasına şərait yaratmaqdır. Bu, həmçinin, onların şəxsi inkişaflarına, sosial əlaqələrinə və gələcəkdə cəmiyyətdə daha yaxşı bir mövqe tutmalarına kömək edir. Sosial adaptasiya proqramları, əsasən, sosial bacarıqların inkişaf etdirilməsi, iş tapma və sosial münasibətlərin qurulması ilə bağlı təlimlər təqdim edir. Sosial reabilitasiya, həmçinin, şəxslərin psixoloji sağlamlığını bərpa

etmək və onları cəmiyyətə müsbət şəkildə reinteqrasiya etmək məqsədini daşıyır. Əlavə olaraq, bu proqramlar müxtəlif sosial təbəqələrdən gələn insanlara uyğunlaşdırılır və fərqli cəmiyyətlərdə həyata keçirilən tədbirlər müxtəlif sosial və mədəni xüsusiyyətlərə uyğun olaraq tərtib edilir. Bu metodlar, sosial təcrid vəziyyətində olan fərdlərə qarşı yönəldilən təbirlərlə, onların sosial əlaqələrini gücləndirərək cəmiyyətə reinteqrasiya olmalarını təmin edir. Bütün bu yanaşmaların məqsədi, cəmiyyətin üzvü olan fərdlərin əsas sosial normaları qəbul etmələrini və onları həyatlarında tətbiq etmələrini təmin etməkdir. Asosial davranışların qarşısını almaq və müalicə etmək, həm fərdin öz inkişafı, həm də cəmiyyətin bütövlükdə rifahı üçün mühüm əhəmiyyət kəsb edir. Həmçinin, hər bir yanaşmanın müəyyən sosial, psixoloji və hüquqi kontekstlərdə tətbiqi, onun effektivliyini artırır və cəmiyyətdə sosial harmoniya və sabitliyin bərpasını təmin edir.

ƏDƏBİYYAT SİYAHISI

1. Cabbarov, R. Aqressiya və sosial münasibətlərdə pozulmalar. Psixologiya və Davranış Tədqiqatları, 7(1), 32-48. 2021.

2. Cabbarov, R. Frustrasiya və aqressiya: Psixoloji təhlil. Psixologiya Jurnalı, 8(4), 72-85, 2017.

3. Əliyev B.H., Əliyeva K., Cabbarov R.V. Hüquq psixologiyası, Bakı:2012

4. Əliyeva, L. Sosial mühitin yeniyetmələrin davranışına təsiri. Bakı: Bakı Universiteti Nəşriyyatı, 2016.

5. Həsənov, H. Psixopatologiya və asosial davranış. Bakı: Elm və Təhsil, 2013.

6. Hüseynov, E. Şəxsiyyətin sosiallaşması və davranış pozuntuları. Bakı: Elm və İnnovasiya, 2020.

7. Məmmədov, R. Cinayətkarlıq psixologiyası və onun sosial təsirləri. Bakı: Elm, 2019.

8. Quliyev, S. Yeniyetmələrdə deviant davranış: nəzəri və praktik yanaşmalar. Bakı: Şərq-Qərb, 2017.

9. Rzayev, A. Deviant və delinkvent davranışın psixososial aspektləri. Bakı: Təhsil, 2015.

10. Vəliyev, K. Antisosial davranış və onun profilaktikası. Bakı: Təhsil, 2021.

11. Moffitt, T. E. Adolescence-limited and life-course-persistent antisocial behavior. Psychological Review, 100(4), 674-701, 1993.

12. Farrington, D. P. Understanding and preventing youth crime. York: Joseph Rowntree Foundation, 1996.

Aysu Hasan MUĞALLI

Second year master's student of Western Caspian University

Email: aysu.mugalli@mail.ru

CHARACTERISTICS OF ANTI-SOCIAL BEHAVIOR AND RESEARCH DIRECTIONS

Summary

Asocial behavior refers to actions that deviate from social norms and expectations, distancing individuals from the behavior anticipated by society. Preventing and treating such behaviors is carried out through psychological, pedagogical, legal, and social approaches. Psychological interventions, especially cognitive behavioral therapy, focus on addressing internal issues of individuals.

Pedagogical approaches involve the development of children's social skills and promoting positive behavior in school settings. Measures within the family and educational system help prevent asocial behavior by educating parents and teaching children proper social skills. Legal and public support mechanisms aim to prevent criminal behavior and ensure the social adaptation of individuals. Rehabilitation and social adaptation programs focus on reintegrating individuals into society and restoring their psychological well-being. Overall, these methods work toward maintaining social harmony and stability in society.

Key words : asocial behavior, emotional reaction, social isolation, behavioral disorders

Айсу Хасан МУГАЛЛИ

Магистратура второго года обучения Западно-Каспийского университета

Email: aysu.mugalli@mail.ru

ХАРАКТЕРИСТИКИ АНТИСОЦИАЛЬНОГО ПОВЕДЕНИЯ И НАПРАВЛЕНИЯ ИССЛЕДОВАНИЙ

Резюме

Ассоциальное поведение относится к действиям, которые отклоняются от социальных норм и ожиданий, что приводит к отдалению индивидов от того поведения, которое ожидается в обществе. Профилактика и лечение таких поведений осуществляется через психологические, педагогические, юридические и социальные подходы. Психологические вмешательства, особенно когнитивно-поведенческая терапия, направлены на решение внутренних проблем индивидов.

Педагогические подходы включают развитие социальных навыков детей и стимулирование позитивного поведения в школьной среде. Меры в рамках семьи и образовательной системы помогают предотвратить асоциальное поведение, обучая родителей и обучая детей правильным социальным навыкам. Юридические и общественные механизмы поддержки направлены на предотвращение преступного поведения и обеспечение социальной адаптации индивидов. Программы реабилитации и социальной адаптации сосредоточены на реинтеграции индивидов в общество и восстановлении их психологического благополучия. В целом, эти методы способствуют поддержанию социальной гармонии и стабильности в обществе.

Ключевые слова: антисоциальное поведение, эмоциональная реакция, социальная изоляция, поведенческие расстройства